

BARÁTI SOROK INCZE JÁNOSRÓL

Nemrégiben Bécsben és Münchenben jártam, s ott a múzeumokban nagy festők társaságában éltem, hazajövet meg szegény Török Erzsi halálhíre fogadott. A művészet és a halál árnyékában kell most írnom Incze Jánosról, a nagyszerű festőről, tisztalelkű barátról. Egy emlék dereng bennem: műsoros est Désen a 40-es évek végén. Török Erzsi népdalainkat éneкли, Jancsó Adrienne balladáinkat szavalja, Asztalos István a szegényember hétköznapijairól beszél, én az eke történetében mutatom meg az emberi tapasztalatok halmozódásának és az emberi találmányságnak csodáját, Incze János kamarakórusa pedig Bach-motettákat énekel. Ez az emlék még inkább zavarba hoz, kiről is írjak most? Az emberről, a testté vált muzsikáról, a festőről, hiszen benne ez a három áthatja egymást. Vigyáznom kell arra is, hogy a barátság ne torzítsa el az arányokat.

Szegény Szabédi László írta egyik, Incze Jánosról szóló méltató-somról, őt nem érdekli, hogy a festő őszintén gondolja-e el képét, mert a kép őszintesége, jósága csak részben függ ettől, nagyrészt ugyanis a kifejezés telítettségén múlik. Ha ez sugallóerejű, akkor a kép jó, ha pedig nem, akkor a festő érezhetett bármi szépet is: a kép kö-zömbös marad. S ha már holt jóbarátomra emlékezem, hadd írjak arról is, hogy ő a mű őszinteségén nemcsak a művész egyéni őszinteségét ér-tette, hanem annak megformálását, ami mindannyiunkban benne van, bennünk, akik korunk és társadalmunk képletei vagyunk, s ez kell a mű magva legyen, a művész életérzése csak ennek változata.

Incze Jánosról írva most, halott barátom szavát fogadom meg, és megkísérlem kikutatni, hogy képei mennyiben hatnak alakító erővel egyik társára, akit mindannyiuk közül a legjobban ismerek — ma-gamra! Sok száz és ezer kiváló festő mellett „bele tudott-e szólni éle-tembe?“. Azt formálta-e bennem, ami mindannyiunkban benne él? En-nek a kísérletnek nem úgy látok neki, hogy egy-egy képe előtt elgon-dolkozom festői erényeiről, vagy életútját követem, netán levelezésünket szedem elő, s abból idézek, vagy éppenséggel a jóbarátra emlékezem. Mindez ugyanis helytelen volna, mert ezzel Incze János szemlélődésem középpontjába kerülne, mintha mindig ott volna, pedig minket most éppen az érdekel, hogy hat-e a hétköznapiokban, akkor, amikor nem is gondolunk képeire? Vajon van-e formálóereje a vele való ismeretségnek olyankor is, amikor látszólag nincsen jelen? (Bár Kassák Lajos azt tartja, hogy „ami mögöttünk van, az bennünk van.“) Ezzel az „élveboncolási“ kísérlettel talán a legnehezebb kérdést vetem fel, mert a szavak könnyen zsákutcába vihetnek, az emlékezés erőltetése észrevétlenül torzíthat. Nem is tudom, végzett-e valaha is valaki ilyenfajta vizsgálatot arra figyelvén, hogy egy másik ember, egy művész mennyiben alakította életérzését. Hiszen első pillanatra világos, hogy erről van szó, s nem festésmódjának ilyen vagy amolyan változásáról. Csak néhány példa an-

nak bemutatására, hogy mire gondolok: hány arcon, átsuhanó pillantásban fedeztük már fel Leonardo derengő mosolyát, hány meggyötört tekintetben emlékeztünk Goya rézkarcaira, aki az emberség hitét csillantotta fel még az akasztófa árnyékában is, ugyan ki ne látná az olajfák kintől elfacsarodott testében vagy a csillagos ég „arany konfettizáporában“ (Kosztolányi) Van Gogh könyörgő kétségbeesését, Rudnay fényességében a reánk boruló hatalmas teret, Egry igézetében a tapinthatóvá vált mocsoktalan fényt?! Ekként gazdagszik bennünk észrevétlenül a világ (emlékszem, egyszer a Szamos hídján álltunk meg Asztalos Istvánnal, s igézve bámultunk egy aranyló, tavaszi fényben sziporkázó trágyadombot, nem is sejtve, hogy nagy festők látnak most bennünk és helyettünk!). De, ugyan nem sejtettek-e fel bennünk egy-egy társunk láttán Despiou nemes formái, amelyekben az érzelem és értelem gyengéden átöleli egymást, vagy nem sugárzik-e felénk Medgyessy telt egészsége munkában kiművelt testű emberek láttán? Pedig közben nem gondolunk sem Van Goghra, sem Rudnayra, sem Medgyessyre, csak észrevesszük a napról napra közömbössé kopott környezetünkben a szépséget, az emberséget, és boldogok vagyunk, hogy embernek születtünk. Nem pusztán szemünk látóidegeivel látunk, nem rideg, érzéktelen képekben tárul elénk a világ, hanem a művészet nevelte „lelki szemeink“ adják a valóság valóságát.

Nos, ezt az Incze Jánost szeretném magamban-magunkban felfedezni. Van ugyan három gyönyörű képem tőle (egy nagy önarckép ikonnal, egy téli kép lovát takaró szánkóssal és egy sarki bódé, hárászkendős öregasszonnyal), de most nem nézem egyiket sem, hanem félig hunyt szemmel figyelem, mit is köszönhetek neki valójában. Beleépült-e életem észrevétlen tartalmába, jelen van-e még akkor is, amikor „gondtalanul“ érzékelem a világot? Vagy mindez csak csalatkozás, és a barátság teszi tartalmassá a reá való emlékezést? Vajon hogyan éli át művészetét az, aki nem ismeri őt személy szerint? E töprengő kérdések helyett kezdjük meg az „élveboncolást“.

Kísérreljük meg a lehetetlent. Eszünk természete a feltoluló tétova kuszaságban rendet akar teremteni, és egymásutánba szedi azt, ami voltaképpen egyetlen alapézés. Engedelmeskedjünk értelmünknek — mit is tehetünk mást —, s haladjunk „pontról pontra“.

1. Ráismerek magamban Incze Jánosnak a művészetbe vetett mélyes hitére, arra, hogy szép és méltó dolog embernek lenni. E nélkül a hit nélkül egyikünk sem élhet, s életünk legszomorúbb szakaszai, amikor időről időre elveszítjük azt a hitet, hogy többre vagyunk hivatottak, semmint hogy napi munkánk gépeivé váljunk. Nos, Incze Jánosban ez a többre-hivatottság piktúrájában él: „reszketve és szilárdul, mint a hűség“ (Kosztolányi). Képeinek hangulata mellé odakívánczik átszellemült tekintete, ahogy a preklasszikusokat vezényelte (képe is van erről!); felidéződik bennem az az emlékem, hogy lecsavarta az olajfestékes tubusok tetejét, és itta magába a színek illatát; látom elérzékenyedését (ne szégyelljük: könnyeit), amikor 20 év után ismét megölelhetjük egymást. Mindebből megszilárdul bennem: íme az ember, akinek időbe börtönzött életében az időtlen művészet öltött testet! Nem azért művész, mert fest, hanem mert enélkül nem lehet élni, ez teszi napjait a „tisztaság könyvévé“ (Kassák).

Hogy min keresztül sugárzik belőle ez a meghatott hit, ki tudná megmondani, nyilván ő legkevésbé, de hogy benne van képeiben, az bizonyos. Hogy mi marad ebből bennünk? Az, hogy nem vagyunk társ-talanok, nem vagyunk egyedül, és áldás embernek lenni.

2. Ezt az alapmagatartást sok minden árnyalja benne. A nagyváros—kisváros—falu élményvilágában is érzem magamban Incze János „lenyomatát“. Mit értek ezen? Nagyvárosban lakom, ahol a hatalmas bérházban jóformán még a szomszédot sem ismerem, a város nagy tömegében ismeretlen férfiak, nők, gyermekek leltára zsigong. Mindez szinte csak számadat, közömbösen, hogy ki kicsoda. Milyen más a falusi-kisvárosi élet, ahol mindenki ismer mindenkit, családját, múltját, szokásait, képességeit, megszólni-dicsérvivalóját: mindenki egy nagy család tagja, csupa megértő tekintetű ember. Szinte pontosan tudja előre mindenki élete folyását a születéstől a házasságon keresztül az érett kor nyugalomán át a halálig. Mindez melegséggel, embertársi együttérzéssel tölti el, míg a nagyváros embere önmagára marad az emberáradatban. Mi köze mindennek a művészethez? Nagyon is sok! A nagyvárosi ember a művészetben is „elidegenedik“ embertársaitól. Egyik modern festő barátom mondta, hogy amikor embert fest, nem gondol emberre, csak formai építményre. Lélek, szív, kedvesség, harag, szerelem, féltékenység, fogadás és a halál idegen ettől a forma- és egyensúlyépítménytől! Lényege éppen az elidegenedés; hát nem borzalmas?

Ezzel szemben Incze János emberei emberek, terük-környezetük emberi környezet, akár bivalyt vezetnek, akár a dési templom tövében egymás kezét fogják, akár halásznak, nézelődnek, vagy vásárosként ténferegnek. Nem is csupán arcukban mutatkozik meg emberségük, hanem mozdulatukban, arányaikban, kopott ruhájukban, mindenben-mindenben emberek, olyanok, mint mi magunk. Még azt is elnézzük nekik, hogy bonctani építményük nem a képzőművészeti főiskolákon megtanulható hitelű. Íme: az egyik oldalon a lélektelen formai építmény, a másikon telített emberségű sorstársunk. Gyakran felöltő kettősség, s ebben én Incze Jánossal vagyok. Igen: az ember nemcsak hasznos energia- és formaépítmény, hanem érző, melegségre, szeretetre vágyó valaki. Ezt sugallják Incze János képei.

Nézzük csak (lapozgatok jegyzeteimben), a nagyvárosi ember is ir-tózik a társtalanságtól, és a természetes régi kötelékek helyett újakat keres. Egyesületek, asztaltársaságok, a sportszervevény, színház-mozilá-togatás és sok más a közösségi élet új formáinak csiráit meléngeti. A pártélet is új lehetőségeket, elvi síkon való találkozást jelent. Új moz-zanatok vannak tehát kibontakozóban a nagyvárosban is, és nyilván-való, hogy ezek majd véget vetnek az elembertelenedésnek, az arc nél-küli, golyóbisfejű emberek uralmának a művészetben is. Incze János ösztönösen az ember közelségében marad: „utód, boldog ős, rokon, ismerős“ — egyszóval olyan, mint mindannyian. Akár csak szegény Sza-bédi László gondolata kelt volna életre.

3. Mindez azonban nem érvényesül zavartalanul Incze János ké-pein. Nem a felületes boldogsághít, a tartalmatlan derülátás sugárzik ezekről. Ellenkezőleg! Látva fény és árnyék nélküli világát, néha elszo-morodunk. Régi képei mintha esőfelhős ég szürkéségébe burkolnák a je-lenségeket, bánat árnyalódik bennük. Néha szinte vigasztalásra késztet-

nek, mintha szeretteink egyikét-másikat simogatnók meg, hogy: nincsen semmi baj! Igen: Incze Jánosnál nem süt a nap, nincsenek tehát árnyékok sem, nem kerekedik domború forma, hanem a dolgok egymásra hasonlítanak: a házak az emberekre, a föld színe az égre, az égé a földre, mintha oszthatatlan erő fogná egybe a világot. Hát ez meg mi csoda? Honnan tudhatnók, de bizonyos, hogy Incze János magatartásának egyik jellemvonása. Azt jelentené talán, hogy a létező világban minden egymás rokona? Nem kísértem tovább a magyarázatot, mert a szavak csapdáját érzem mögöttem, inkább áttérek valamire, ami talán talán közelebb visz minket a megértéshez.

4. Az előbb azt írtam, hogy ez a szomorúság Incze János régebbi képeire jellemző. Ideje teltén ugyanis képei világosodnak, színei megélénkülnek, és a szomorúság helyett öröm dereng rajtuk. Érdekes, hogy több festőnkél észrevettem ezt az idősebb kori „fiatalodást“. Fiatal korban elbírija az ember a szomorúságot, még vágyik is utána, időseddvén fázni kezd tőle, keresi a harmóniát, az örömet. Incze János képeinek kivilágosodásában, színesedésében ezek szerint mindannyiunk életének természetrajza bontakozik ki, s ki érthetné ezt jobban, mint a vele egykorú magam. Piktúrája tehát az emberélet stációit példázza, és szinte cinkos örömet érzünk, hogy benne is ugyanúgy történnek a dolgok, mint mindannyiunkban: s ezzel megint csak megszabadít magányunktól, s elvezet embertársainkhoz.

Az eddigiekből is látnivaló, hogy e baráti sorok nem Incze János festésmódjáról, iskolázottságáról, témavilágáról, festői erényeiről vagy esetségeiről szólnak, hanem arról az alakítóerőről, amely képein keresztül bennünk munkál tovább. Ez az emberség hat közvetlenül s nem „festői kultúrája“, bármilyen értékes is. Bárha műbírálóink is több gonddal keresnék ezt a tartalmat, s ne csak a „hatásokat“ vennék észre.

5. Néha szorongás támad bennem arra gondolván, hogy időnket, életünket ki kell valamivel töltenünk. Vannak társaink, akik kertészkednek, mások földet művelnek, ismét mások gépekkel formálják az anyagot, vagy számítanak számunkra sejtethetetlen számhalmazokat, vagy közéleti felelősséggel veszik magukra a társadalom gondjait. Egyszóval minden embernek el kell töltenie idejét, s vannak közöttük, akiknek éppen az az adottsága — művészek lévén —, hogy megmutassák, mindeme munkálkodásban a jobb ember, a tiszta ember, a szeretet hite serkent bennünket. Képeket festenek, hogy otthonosabban érezzük magunkat a világban, még ha egymásba ékelődő terekből áll is, embereket festenek, mintáznak, hogy jobbik magunkra ismerjünk bennük, még akkor is, ha gondolkodásuk erővonalait tárják elének. Ezek közül az emberek közül való Incze János — hadd mondjam ki vele kapcsolatban a legdrágább iszt: barátom — is. Nem „a kisváros festője“ ő, mert töppedt házaiban, boszorkányos, „krúdys“ utcáiban, ténfergőiben vagy ügyködőiben a magunkban meglévőre ismerünk, s közben egyre sugalóbb erővel érezzük: az ember maradjon ember, és szeresse a másikat, akár önmagát.

Ilyen laza gondolatokkal végződött az a kísérlet, hogy mindennapjaimban mérjem le Incze János képeinek maradandó hatását. Az emberség hite számomra a legnagyobb ajándék, amit tőle kaptam. S adhat-e nekünk ennél többet, melengetőbb szépségűt egy művészember?